

Učiteljski ispiti završenih studenata povijesti s Mudroslovnog fakulteta Kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu (1874-1914)

Studenti Filozofskog (tadašnjeg Mudroslovnog) fakulteta nakon stjecanja apsolutorija studij su završavali polaganjem strogih ispita (rigoroza) i/ili polaganjem učiteljskog ispita za učitelje srednjih škola (gimnazija i realki). Polaganje učiteljskog ispita bilo je regulirano propisima o ispitivanju kandidata za gimnazijalno učiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, a ispitna skupina predmeta povijest i geografija ustanovljena je već s prvim *Propisom o ispitivanju kandidata za gimnazijalno učiteljstvo* iz 1877. i nije se mijenjala do kraja ovog perioda. Od 414 zagrebačkih studenata povijesti upisanih u razdoblju od 1874. do 1914. njih 139 polagalo je ispit za učiteljsko osposobljenje predavanja predmeta povijesti i geografije u gimnazijama i realkama. U ovom radu prikazat će se neke karakteristike prvih domaćih završenih učitelja povijesti, koji su studij odslušali na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu i položili učiteljski ispit pred Kr. ispitnim povjerenstvom u Zagrebu. Osim brojčanog okvira i nekih kvantitativnih pokazatelja, nastojat će se detaljnije pojasniti sustav organiziranja učiteljskog ispita, način polaganja i uspjeh kandidata na ispitima, kao i neke specifičnosti i zanimljive epizode iz pojedinih studentskih dosjea.

Cilj ovoga rada jest dati jedan manji prinos poznavanju povijesti školstva u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, posebice temi obrazovanja nastavnika povijesti.¹ O učiteljskom ispitu, kao jednom od instrumenata kojim su se desetljećima formirale generacije gimnazijskog nastavnog osoblja, u domaćoj historiografiji nije bilo zasebnih istraživanja. S obzirom na to da je riječ o modalitetu koji je formirao društvenu skupinu koja je činila ključni dio intelektualne elite onodobnog hrvatskog društva, vrijedilo je detaljnije istražiti ovaj formativni element domaćeg obrazovnog kadra. Dosadašnja historiografija spominje učiteljske ispite kao jedan od oblika završetka studija na Mudroslovnom fakultetu, uz doktorske ispite, najvećim dijelom u sveučilišnim spomenicima,² te u nekim

¹ Članak je nastao tijekom rada na projektu HRZZ IP-2022-10-5130, *Izvori za hrvatsku povijest – istraživanje, kritičko izdavanje i analiza*.

² SPOMENICA 1900: 175-178; KLAJČ 1925: 120-121.

novijim radovima o studentima pojedinih predmeta tog fakulteta.³ Kraći osvrt na njih donosi se i u Cuvajevoj *Gradi za povijest školstva*.⁴

S obzirom na to da se ove godine obilježava 150 godina nastave i istraživanja povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, fokus ovoga rada stavljen je na učiteljske ispite završenih studenata povijesti, odnosno na formiranje prvih generacija učitelja povijesti⁵ školovanih na Kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu. Uz zakonski okvir koji je regulirao proces ispita za osposobljavanje učitelja u gimnazijama i realkama, u radu će se nastojati prikazati cjelokupan ispitni proces te detektirati grupa prvih osposobljenih učitelja povijesti koji su studirali na Mudroslovnog fakultetu u Zagrebu od 1874. do 1914., a svoj su učiteljski ispit polagali u tom periodu ili u godinama neposredno nakon toga. Bazu rada čini arhivsko gradivo iz fonda *Ispitna komisija za polaganje stručnih ispita za zvanje profesora srednjih škola* u Hrvatskom državnom arhivu u kojemu se čuvaju svi dosjei kandidata na učiteljskom ispitu od 70-tih godina 19. st.⁶ Za potrebe ovog rada obrađeni su dosjei onih kandidata kojima je povijest (uz geografiju) bila glavna struka na učiteljskom ispitu.⁷

* * *

Od završenih studenata, apsolvenata, Mudroslovnog fakulteta nakon odslušnog *kvadriranja* očekivalo se ili polaganje *rigoroza* (strogih ispita) kojima su se kandidati usmjeravali na znanstveno bavljenje strukom i dobivali titulu doktora filozofije i/ili polaganje učiteljskog ispita kojim su se kandidati osposobljavali za učiteljsku službu u srednjim školama (gimnazijama i realkama). Zakonski okvir kojim je učiteljski ispit bio reguliran sadržan je u *Propisu o ispitivanju kandidata za gimnazijalno učiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji*, a koji se u razdoblju od 1874.

³ LUETIĆ 2007: 176-178; LUETIĆ 2012: 183-185; LUETIĆ-VUKELJA 2017: 138-159; LUETIĆ 2018: 205-225; CVIJOVIĆ JAVORINA 2022: 89-99; VUKELJA-LUETIĆ 2024: 219-236.

⁴ CUVAJ 1911: 303-304.

⁵ U radu se koristi onovremena terminologija nastavnog osoblja u srednjim školama. Termini namjesni učitelj, učitelj (redoviti učitelj) i profesor označavali su različite kategorije unutar jednog zvanja (namjesni učitelj ili suplent predstavljao je zamjenu za redovitog učitelja nekog predmeta; redoviti učitelj bio je onaj koji je položio učiteljski ispit i taj naslov se dobivao nakon položenog ispita i jedne godine prakse, dok se profesorski naslov dobivao tek nakon nekoliko godina uzornog rada u školama). Populacija o kojoj ovdje govorimo su kandidati za učiteljski ispit, apsolvanti Mudroslovnog fakulteta.

⁶ Hrvatski državni arhiv (dalje. HDA), *Filozofski fakultet u Zagrebu. Ispitna komisija za polaganje stručnih ispita za zvanje profesora srednjih škola*, sign. fonda: 502.

⁷ U spomenutim dosjeima nalaze se molbe kandidata, životopisi, maturalne svjedodžbe, apsolutoriji, svjedodžbe o položenim predispitima ili kolokvijima, domaće ispitne radnje, klauzurne radnje, ocjene s usmenih ispita te završna ispitna svjedodžba, uz popratne dopise ispitnog povjerenstva ili Vladinog Odjela za bogoštovlje i nastavu koji se najčešće tiču dodatnih rokova za polaganje ispita.

do 1914. mijenjao četiri puta. Prvi *Privremeni propis ob ispitivanju kandidatah gimnazijskoga učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji* proglašen je naredbom Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu 19. veljače 1877.,⁸ a do tada su absolventi Mudroslovnog fakulteta polagali učiteljski ispit na nekom od austro-ugarskih sveučilišta.⁹ Novi, ponešto izmijenjeni i nadopunjeni propisi izdani su 1885.,¹⁰ 1905.¹¹ i 1913. godine.¹² Propisi su sadržavali odredbe o ispitnom povjerenstvu, uvjetima i postupku prijave na ispit, ispitnim skupinama predmeta, općim predmetima za sve kandidate, zahtjevima za pojedine predmete kao glavne i sporedne struke, odredbe o svakom pojedinom dijelu ispita (domaćim radnjama, pisanim klauzurnim radnjama i usmenom dijelu), o ocjenjivanju ispita te o završnoj svjedodžbi i pokusnoj godini. Osnovna razlika propisa iz 1877. i onih kasnijih bila je u uvjetima pristupa ispitu, odnosno za sve kandidate od 1885. nadalje bilo je potrebno apsolviranje četverogodišnjeg studija (*kvadrijenij*), dok su do tada za pristup ispitu bile dovoljne tri godine studija, s time da treba spomenuti kako studiranje na Sveučilištu u Zagrebu nije bilo uvjet za prijavu ispita. Naime, samo nekolicina kandidata odslušala je sve svoje semestre na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, dok je većina provela jedan ili više semestara na filozofskim fakultetima inozemnih sveučilišta ili, pak, na nekim drugim fakultetima u Zagrebu ili u inozemstvu. Iz studentskih molbi razvidno je da su se semestri odslušani na drugim sveučilištima priznavali u odslušani *kvadrijenij*, čak i ako je bila riječ o drugom fakultetu (najčešće je riječ bila o Pravnom ili Bogoslovnom fakultetu),¹³ a studentska fluktuacija, odnosno mijenjanje mjesta

⁸ Tekst *Propisa* iz 1877. vidi u: SBORNIK ZAKONAH 1878: 217-233, (dalje u tekstu: *Propis 1877.*).

⁹ CUVAJ 1911: 201.

¹⁰ Propis iz 1885. proglašen je Vladinom naredbom od 1. rujna 1885. Tekst *Propisa o ispitivanju kandidata za gimnazijsko i realačko učiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1885. vidi u: AKADEMIČKI PROPISI 1898: 43-73 (dalje u tekstu: *Propis 1885.*).

¹¹ Propis iz 1905. proglašen je Vladinom naredbom od 30. lipnja 1905. Tekst *Propisa o ispitivanju kandidata srednjoškolskoga učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1905. vidi u: SLUŽBENI GLASNIK 1905: 241-263, (dalje u tekstu: *Propis 1905.*).

¹² Propis iz 1913. proglašen je Vladinom naredbom od 28. siječnja 1913. Tekst *Propisa o ispitivanju kandidata srednjoškolskoga učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji* vidi u: SLUŽBENI GLASNIK 1913: 14-43, (dalje u tekstu: *Propis 1913.*).

¹³ Tako je Vlada odobrila da se Rudolfu Horvatu u *kvadrijenij* uračunaju i dva semestra koja je odslušao na Bogoslovnom fakultetu, uz šest koje je proveo na Mudroslovnom (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 106, dosje Rudolfa Horvata). Milanu Popoviću u *kvadrijenij* su se uračunala dva semestra provedena na Pravnom fakultetu u Zagrebu te dva semestra koja je proveo na Sveučilištu u Beogradu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 191, dosje Milana Popovića). Viktoru Rivosechiju u *kvadrijenij* se uračunao semestar studija na pravu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 203, dosje Viktora Rivosechija). Zvonimiru Magdiću u *kvadrijenij* se uračunao jedan semestar proveden na studiju prava u Zagrebu i jedan semestar s Pravnog fakulteta u Pragu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 149, dosje Zvonimira Magdića). Nikoli Bačiću u *kvadrijenij* su se uračunala dva semestra pravnog studija u Zagrebu (HR-HDA, 502, Ispitna

akademskog obrazovanja krajem 19. i početkom 20. stoljeća bila je uobičajena pojava u okviru cijele Monarhije.¹⁴ Jedan od kandidata za učiteljski ispit čiji se životopis ističe po iznimnoj studentskoj mobilnosti je Julije Benešić. Benešić je završnu svjedodžbu pred ispitnim povjerenstvom u Zagrebu dobio 1913. godine a do tada je promijenio ukupno pet sveučilišta i tri različita studija.¹⁵ U nekim situacijama, kao u slučaju Ferde Šišića, koji je povijest i geografiju studirao u Zagrebu i Beču, *kvadrijenij* iz jednog predmeta nije bio potpun (bila je riječ o geografiji), ali mu je ispitno povjerenstvo ipak dozvolilo pristup ispitu.¹⁶

Novim propisom iz 1885. regulirali su se uvjeti stjecanja učiteljskog zvanja ne samo za gimnazije već i za realke, te su detaljnije uređene ispitne skupine. Ispitna skupina povijest i geografija ustanovljena je još s prvim ispitnim propisom i nije se mijenjala do kraja ovog razdoblja. U razdoblju između 1885. do 1905. donesena su još dva rješenja, ona iz 1890. i 1896. godine, kojima se uvode nove ispitne skupine te se kao uvjet za pristup ispitu uvodi uspješno pohađanje pedagoškog seminara u trajanju od barem dva semestra. Iz spomenutih dopuna za apsolvente povijesti bile su važne odredbe prema kojima su kandidati za učiteljski ispit morali položiti dva predispita (*tentamina*) iz arheologije i staroklasičnih jezika.¹⁷ Daljnjim izmjenama propisa, onima iz 1905.¹⁸ i 1913.¹⁹, detaljno su opisani zahtjevi kandidata, odnosno opseg znanja za svaki predmet, a s posljednjim propisom u ovom razdoblju, onim iz 1913., uvodi se i dvosatna klauzurna radnja iz hrvatskog ili srpskog kao nastavnog jezika.²⁰

komisija, kut. 50, dosje Nikole Bačića). Josipu Janjiću u kvadrijenij su se uračunali semestri provedeni na Filozofskom fakultetu u Beču i na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 112, dosje Josipa Janjića).

¹⁴ O pitanju onodobnih studentskih migracija vidi opširnije u: LUETIĆ 2015: 259-289.

¹⁵ Benešić je nakon položene mature u kr. vel. gimnaziji u Osijeku 1901. studirao medicinu u Beču (1. sem. 1901./02.), potom slavistiku u Sankt Peterburgu (2. sem. 1901./02.), pa slavistiku i romanistiku te povijest i geografiju u Beču (1. sem. 1902./03.), potom slavistiku u Krakovu (2. sem. 1902./03. te 1. i 2. sem. 1903./04.). U Zagrebu je nastavio studij slavistike te povijesti i geografije (1. i 2. sem. 1904./05. te 1. sem. 1905./06.), da bi se potom prebacio u Prag u 2. sem. 1905./06. U 1. i 2. sem. 1906./07. ponovno nastavlja studij u Krakovu gdje je i stekao apsolutorij u srpnju 1907. Proceduru za učiteljski ispit pokrenuo je u lipnju 1910., a do tada je služio u vojnoj službi u Trstu (gdje je zbog kratkovidnosti proglašen nesposobnim) te se zapošljava kao namjesni učitelj u kr. realnoj gimnaziji u Zagrebu od kolovoza 1908. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 51, dosje Julija Benešića: *curriculum vitae*). Vidi i: MIHANOVIĆ 2024.

¹⁶ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 226, dosje Ferde Šišića. Prof. Matković Šišiću je unatoč tome što ovaj u Beču „nije slušao iz geografije ništa“ zadao domaću zadaću iz tog predmeta „na njegovu pogibelj“. Šišić je ipak uspješno položio sve propisane dijelove ispita i 22. svibnja 1894. dobio završnu svjedodžbu te je kasnije i sam postao članom ispitnog povjerenstva na učiteljskom ispitu.

¹⁷ Tekstove ovih dodataka vidi u: AKADEMIČKI PROPISI 1898: 69-73.

¹⁸ *Propis 1905.*, str. 247-254. (ispitni zahtjevi za povijest na str. 249-250).

¹⁹ *Propis 1913.*, str. 23-31. (ispitni zahtjevi za povijest na str. 27).

²⁰ *Propis 1913.*, str. 21.

Ispitna procedura započinjala je molbom kandidata ravnateljstvu ispitnog povjerenstva²¹ s navođenjem ispitne skupine i razreda za koje želi polagati ispit (niža ili viša gimnazija). Molbi se trebao priložiti *absolutorij* kao dokaz da je kandidat završio propisano četverogodište na sveučilištu, s najmanje tri godine provedene na studiju struke koju želi polagati, te je time dokazivao i to da je slušao zajedničke opće predmete potrebne za didaktičku i pedagošku naobrazbu (pedagogiju, logiku, psihologiju) te pregledne kolegije iz hrvatskog jezika i književnosti. Osim toga, prilagali su se i dokazi o sudjelovanju na seminarima, položenim kolokvijima te životopis u kojemu je trebalo navesti sveukupno dotadašnje obrazovanje te „književna pomoćna sredstva općenitih i strukovnih svojih nauka“ kako bi povjerenstvo moglo odlučiti je li kandidat znanstveno pripremljen za ispit.²² U životopisu su, osim popisa korištene literature tijekom studija, neki od njih navodili kao poželjnu stavku i različite dodatne aktivnosti koje nisu bile formalno propisane, ali se na njih zasigurno pohvalno gledalo. Među takvim aktivnostima osobito vrijednih studenata bila je i suradnja s profesorima za vrijeme studija i specijalizacija iz pojedinih područja i vještina. Tako Bogoljub Krnic navodi u svojem životopisu kako je za vrijeme studija godinu dana radio u Arhivu JAZU-a s profesorom Smičiklasom, vježbajući se iz diplomatike i paleografije (uz redovita predavanja i seminar),²³ što je u potpunosti usmjerilo njegov budući profesionalni interes i karijeru.²⁴ Osim Krnica, suradnju na izdanju *Codex diplomaticus* navodi u svojem životopisu i Ivan Barišić koji je za vrijeme studija tijekom ljetnih praznika izradio

²¹ Povjerenstvo je bilo sastavljeno od profesora Mudroslovnog fakulteta, koje je imenovao ban.

²² *Propis 1885.*, str. 44-45; *Propis 1905.*, str. 243; *Propis 1913.*, str. 15-17. Tako je, primjerice, u slučaju Sime Spasojevića povjerenstvo na čelu s prof. Tomom Maretićem odlučilo da je kandidat proučio premalo literature za opću i austro-ugarsku povijest s hrvatskom, te mu se molba i dokumenti vraćaju natrag s uputom „da još neko vrijeme proučava literaturu“ pa kad svoje znanje „raširi“, može se ponovno prijaviti. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 213, dosje Sime Spasojevića). S druge strane, bilo je i onih čiji je popis korištene literature bio iznimno opsežan a bila je riječ najvećim dijelom o inozemnoj historiografskoj produkciji. Upada u oči *curriculum vitae* Zlatka Hribara (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 66, dosje Zlatka Hribara), s opsežnim popisom literature koju je koristio tijekom studija na različitim jezicima (njemački, ruski, češki, francuski i engleski) koje je poznao toliko dobro da je mogao „lako čitati znanstvena djela“.

²³ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 135, dosje Bogoljuba Krnica. Uzgred rečeno, Krnicovu domaću radnju iz povijesti pod naslovom *Ban Mladen Šubić i njegovo doba* ocijenio je upravo profesor Smičiklas s kojim je Krnic surađivao tijekom studija, a koji je ujedno bio i član ispitnog povjerenstva. Ocijenio ju je ocjenom „vrlo dobar“, naglasivši kako je kandidat pomno koristio sve dostupne izvore i literaturu te napomenuo kako mu se stil odlikuje „lijepim historijskim slogom“.

²⁴ Nakon rada na gimnazijama u Požegi i Zagrebu te specijalizacije iz pomoćnih povijesnih znanosti u Beču, Leipzigu i Parizu, Krnic je nastavio rad na izdanju Smičiklasove zbirke srednjovjekovnih dokumenata *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, te je radio kao arhivar JAZU-a i jedno vrijeme kao profesor na Mudroslovnom fakultetu (MANDUŠIĆ 2024).

„Index alphabeticum“ za šesti svezak *Codexa*.²⁵ Osim stjecanja dodatnih vještina i specijalizacija tijekom studija, neki kandidati su u trenutku polaganja učiteljskog ispita već imali položene i *rigoroze*, odnosno doktorat filozofije.²⁶ Među studentske aktivnosti poželjne i pohvalne za pristup učiteljskom ispitu navodila su se i putovanja i to ona sa stručnim predznakom, koja doduše nisu bila obavezna, ali s obzirom na to da su ih neki kandidati navodili u životopisu i potanko opisivali, očito su bila od važnosti.²⁷

Što se tiče predmeta povijesti, u *Propisu* iz 1885. jasno je definiran sadržaj onoga što kandidat, budući učitelj povijesti treba zadovoljiti na učiteljskom ispitu. Ako je kandidat tražio osposobljenje za predavanje povijesti u cijeloj gimnaziji ili realci, odnosno prijavio je povijest kao glavnu struku, morao je dokazati da sa sigurnošću barata kronologijom opće povijesti, povezivati glavne događaje i poznavati kulturno-povijesnu vrijednost najvažnijih povijesnih epoha. Od kandidata se zahtijevalo da na književno-povijesnoj razini poznaje najznačajnije povjesničare, s naglaskom na antičku historiografiju, te da za određeno povijesno razdoblje po vlastitom interesu poznaje izvore i najvažnija pomagala koja su za to razdoblje nužna. Osim toga, od kandidata se zahtijevala određena razina filološkog znanja, osobito za staru povijest i geografiju, odnosno tražila se sposobnost prevođenja antičkih autora poput Cezara, Livija, Ksenofonta i Herodota te njihovo gramatičko tumačenje, kao i poznavanje arheologije. Bilo je potrebno i detaljno poznavanje povijesti Austro-Ugarske s osobitim naglaskom na hrvatsku povijest.²⁸ Uz poznavanje opće literature, za hrvatsku povijest je bilo osobito važno poznavanje najnovijih historiografskih istraživanja. Na koncu je kandidat morao, na temelju izvora, pokazati detaljno poznavanje jednog povijesnog razdoblja u obliku pisane radnje.²⁹ Prema *Propisu* iz 1913. kandidat je trebao biti upoznat s historijskom metodom i najvažnijim elementima pomoćnih povijesti znanosti.³⁰ Ako je kandidat prijavio povijest kao sporednu struku, odnosno želio je predavati samo u nižoj

²⁵ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 135, dosje Ivana Barišića, curriculum vitae.

²⁶ Dr. Sigismund Čajkovac prijavio se na učiteljski ispit nakon što je već ranije doktorirao na Mudroslovnom fakultetu i to s odličnim uspjehom, te je radio u kr. učiteljskoj školi u Zagrebu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 6, dosje Sigismunda Čajkovca, potvrda prof. Julija Golika od 8. veljače 1914.).

²⁷ Jedan od takvih bio je Branimir Šenoa, koji je potanko opisao svoja putovanja za vrijeme studija po različitim dijelovima Hrvatske i Europe (Srednja Europa, Njemačka, Švedska, Italija...) gdje je posjećivao najznačajnije muzeje i galerije, skupljao literaturu i izvore za svoju doktorsku disertaciju iz povijesti umjetnosti (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 223, dosje Branimir Šenoa, curriculum vitae). Šenoa je uz položeni učiteljski ispit iz povijesti i geografije (1908.), doktorirao iz povijesti umjetnosti, a prethodno je apsolvirao i studij prava.

²⁸ *Propis* 1885., str. 51; *Propis* 1905., str. 249.

²⁹ *Propis* 1885., str. 52; *Propis* 1905., str. 250.

³⁰ *Propis* 1913., str. 27.

gimnaziji ili maloj realci, „ne treba pokazati pobliže na uporabi stručne literature osnovno znanje koje glavne epoke, niti se zahtijeva toliko obsežnoga potonjega znanja ali zahtjevi u geografiji i filologijskoj nauci ostaju isti“.³¹ Na ispitu se osim znanja iz povijesti i geografije moralo utvrditi i znanje iz hrvatskog jezika te filozofsko-pedagoško obrazovanje, što se također ispitivalo u pismenom i usmenom obliku. Iz nastavnog jezika kandidat je morao pokazati da je u stanju ispravno se služiti hrvatskim jezikom i da poznaje glavna jezična pravila te da je proučio povijest hrvatske književnosti.³²

Ako je kandidat položio ispit iz glavne struke (u ovom slučaju povijesti i geografije), stekao je osposobljenje za predavanje toga predmeta u cijeloj gimnaziji ili realci, a ako je položio ispit iz nekog predmeta kao sporedne struke, mogao je taj predmet polagati samo u nižoj odnosno maloj gimnaziji ili maloj realci.³³

Sam ispit sastojao se od domaćih radnji, klauzurnih radnji i usmenog dijela. Za svaki predmet iz prijavljene glavne struke (povijest i geografija) pisala se po jedna domaća zadaća te posebna radnja pedagoško-didaktičkog sadržaja. Za izradu svake radnje bio je predviđen rok od tri mjeseca, odnosno sveukupno devet mjeseci do predaje svih triju radnji, s mogućnošću produljenja.³⁴ Opseg i zahtjevnost domaćih radnji često su bile razlog produljivanja roka. Naime, iz studentskih molbi poslanih ravnateljstvu ispitnog povjerenstva koje ih je potom slalo Vladinom Odjelu za bogoštovlje i nastavu, vidljivo je da je izrada ovih radnji bila zahtjevan posao jer je bila riječ o višemjesečnom sakupljanju stručne literature, domaće, ali i većim dijelom inozemne koja se dobavljala iz stranih knjižnica. Najčešći razlozi navođeni u molbama za produljenje roka pisanja domaćih radnji su zauzetost obavezama u školi, zdravstveni i obiteljski problemi, te nabava literature.³⁵

Jedna od otegotnih okolnosti kandidata bila je i ta što je velika većina njih u vrijeme polaganja učiteljskog ispita već bila zaposlena na mjestima suplenta, odnosno namjesnog učitelja po gimnazijama i drugim srednjim školama pa su im školske obaveze oduzimale vrijeme za izradu domaćih radnji, te su stoga često molili produljenje roka, osobito ako su uz to još imali i obiteljskih obaveza, te

³¹ *Propis 1885.*, str. 52; *Propis 1905.*, str. 250.

³² *Propis 1885.*, str. 46, 56; *Propis 1905.*, str. 244; *Propis 1913.*, str. 21-22.

³³ *Propis 1885.*, str. 46.

³⁴ *Propis 1885.*, str. 56-57; *Propis 1905.*, str. 255; *Propis 1913.*, str. 31.

³⁵ Vidi, primjerice, molbe Milana Radovića iz 1896. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 198, dosje Milana Radovića), Stjepana Smrčeka iz 1897. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 212, dosje Stjepana Smrčeka), Mihajla Segedija (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 208, dosje Mihajla Segedija), Mate Segera (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 208, dosje Mate Segera), Vilka Mahovića (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 149, dosje Vilka Mahovića), Stjepka Siročića (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 211, dosje Stjepka Siročića), Josipa Tarnowskog (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 233, dosje Josipa Tarnowskog), Josipa Matasovića (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 159, dosje Josipa Matasovića).

su uz skromna učiteljska primanja bili prisiljeni raditi i dodatne poslove.³⁶ Neke od njih zahvatio je i Prvi svjetski rat te je uslijed ratnih zbivanja ispitni proces za njih bio prekinut. Mobilizacija i boravak na raznim ratištima po nekoliko godina, kako se vidi iz molbi, odužili su čitavu proceduru, pa je kod nekih prošlo i po desetak godina od apsolviranja do stjecanja završne svjedodžbe.³⁷ Ako bi se dogodilo da rok za ispitne radnje propadne, odnosno ako uz sva produženja kandidat nije bio u stanju zadovoljiti iz pismenih domaćih radnji, koje su bile preduvjet za klauzurne i usmene ispite, bilo je potrebno ponovno uputiti molbu za nove ispitne zadatke.³⁸

Izradom domaćih radnji kandidat je trebao dokazati sposobnost pisanja znanstvenog rada. Od kandidata se zahtijevalo znanje o relevantnoj literaturi čiji je popis trebalo sastaviti na kraju rada te je bilo obavezno citirati određene naslove na mjestima gdje su korišteni. Također, potpisivala se i izjava kojom se kandidat izjašnjavao da je potpuno samostalno izradio radnju.³⁹ Kandidat je mogao biti oslobođen ovog dijela ispita, ako mu je povjerenstvo priznalo doktorsku disertaciju ili neko drugo već ranije tiskano djelo kao zamjenu za domaću radnju.⁴⁰

³⁶ Primjerice, namjesni učitelj u kr. vel. realci u Osijeku Albin Ester u svojoj molbi za produženje roka za izradu radnji ističe kako je, uz redovni nastavnički posao na školi, morao raditi i dodatne poslove jer mu „malena plaća od 45 for“ nije bila dovoljna da može preživjeti sa suprugom i dvoje djece. Molba mu je pozitivno riješena te je dobio produljenje na šest mjeseci, nakon čega je iz istih razloga po drugi puta molio istu stvar, što mu je ponovno odobreno. Konačnu svjedodžbu Ester je dobio tek pet godina kasnije, u svibnju 1893., te je sasvim očito da su ga poslovne i obiteljske obaveze usporile u polaganju ispita (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 8, 88, dosje Albina Estera, molbe ispitnom povjerenstvu od 28. lipnja i 31. prosinca 1888.).

³⁷ Primjerice, Nikola Bačić apsolvirao je 1914., a diplomu stekao tek 1924. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 50, dosje Nikole Bačića). Franjo Ortner apsolvirao je 1909., a diplomu stekao tek 1922. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 178, dosje Franje Ortnera). Pavao Kuntić apsolvirao je 1912., a diplomu stekao tek 1928. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 139, dosje Pavla Kuntića). Dušan Popović odslušao je svoje kolegije pred početak rata, a ispitnu svjedodžbu dobio je tek 1920. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 191, dosje Dušana Popovića). Heliodor Hranjec apsolvirao je 1909. godine, a završna svjedodžba mu je izdana tek 1918. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 107, dosje Heliodora Hranjeca). Ratne godine na bojištima proveo je i Jakov Matić koji je apsolvirao još 1909., a tek 1919. je završio učiteljski ispit (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 160, dosje Jakova Matića).

³⁸ Josip Modestin morao je ponoviti ispit, odnosno ponovno pokrenuti cijeli postupak i moliti nove domaće radnje „pošto su mu stari zadaci propali jer nije zadovoljio na domaćim radnjama“ (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 169, dosje Josipa Modestina).

³⁹ *Propis 1885.*, str. 56-57; *Propis 1905.*, str. 255; *Propis 1913.*, str. 32.

⁴⁰ Rigoroze iz povijesti položene s odličnim uspjehom 1900. godine imao je Karlo Horvat, kao i objavljenu doktorsku radnju *Toma Erdedi-Bakač ban Hrvatski* (Zagreb, 1900.), koja mu je priznata umjesto domaće ispitne radnje iz povijesti. Prije studija povijesti u Beču i Zagrebu završio je Bogoslovni fakultet te je bio zaređen 1897. godine. Nakon doktorata u Zagrebu radio je kao profesor filozofijske propedeutike na Liceju u Nadbiskupijskom sjemeništu u Zadru (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 106, dosje Karla Horvata, *curriculum vitae*). Doktorska radnja

Radnje su obujmom bile opsežne koliko i radnje za doktorski ispit (*rigoroz*). Osim doktorskih radnji, apsolutentima koji su ranije imali objavljene radove iz područja povijesti, na zamolbu su se i oni priznavali kao domaća ispitna radnja.⁴¹ Do tada objavljene radnje priznavale su se i iz općih predmeta koji su bili obavezni za sve kandidate, primjerice iz pedagogije.⁴²

Što se tiče temi domaćih ispitnih radnji, kandidat je mogao predložiti ispitnom povjerenstvu područje iz kojeg je želio da mu se zadaju teme. Često je bila riječ o temama iz zavičajne povijesti.⁴³ Opseg domaćih radnji nije bio ujednačen, te je on kod nekih kandidata iznosio do pedesetak stranica, kod većine između 50 i 100 stranica, dok su kod nekih radnje bile znatno opsežnije.⁴⁴

Ocjenjivanje domaće radnje iz povijesti stavljalno je naglasak na samostalnost prilikom izrade, korištenje izvora i literature, koncepciju, iznošenje materije, jasnoću prikaza te stilističku ispravnost prilikom pisanja,⁴⁵ što su neki profesori

Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena 1075-1180 (Zagreb, 1901.) Milana Šufflaya također je priznata kao domaća radnja iz povijesti (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 154, dosje Milana Šufflaya). Doktorska radnja Josipa Butkovića pod naslovom *Gospodarske prilike Hrvata do konca XII. vieka* obranjena 1909. godine na Filozofskom fakultetu u Beču, priznata mu je kao domaća radnja iz povijesti na učiteljskom ispitu 1910. u Zagrebu, s time da je radnju prof. Šišić ocijenio ocjenom „dobar“ (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 23, dosje dr. Josipa Butkovića). Da su doktorske disertacije bile priznate na učiteljskom ispitu i obrnuto, vidi se i iz molbe Milana Šenoe koji je istovremeno pripremao doktorsku disertaciju iz geografije pod nazivom *O rijeci Kupi i Pokuplju* koja je ujedno bila i tema njegove domaće radnje iz geografije na učiteljskom ispitu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 223, dosje Milana Šenoe).

⁴¹ Tako je radnju *Životopis Aleksandra Severa* absolventa Franje Trnke, koju je ranije objavio, priznao prof. Nodilo te je Trnka bio oslobođen pisanja domaće radnje iz povijesti (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 39, 44, dosje Franje Trnke). Tiskane radnje Bartola Poparića *Hercezi svetoga Save* Split, 1895., (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 191, dosje Bartola Poparića) i Ivana Širole pod naslovom *Kulturne prilike Dalmacije na koncu XVIII. stoljeća* Zagreb, 1896., također su priznate kao domaće ispitne radnje iz povijesti (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 227, dosje Ivana Širole).

⁴² Antun Jiroušek molio je da mu se ranije objavljena tiskana radnja pod naslovom *Potreba kulturne povijesti kao školske discipline u našim srednjim školama*, Zagreb 1907., prizna umjesto pedagoške radnje na učiteljskom ispitu, što mu je Vlada i odobrila (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 115, dosje Antuna Jirouška).

⁴³ Tako je Nikola Popović iz Novih Karlovaca iz Srijema molio temu koja se tiče povijesti Srba u Ugarskoj (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 191, dosje Nikole Popovića), a Julije Benešić iz Iloka za domaću radnju iz geografije dobio je zadatak *Opis Iloka s osobitim obzirom na antropološku važnost prapora* (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 51, dosje Julija Benešića).

⁴⁴ Primjerice, jedna od najopsežnijih radnji iz povijesti je ona Stjepana Reicherzera pod naslovom *Ivaniš Ivanović Nelipić (1381.-1434.)* na čak 322 stranice (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 200, dosje Stjepana Reicherzera).

⁴⁵ Primjerice, vidi ocjenu prof. Smičiklase za radnju Marka Tugomira Petričevića (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 186, dosje Marka Tugomira Petričevića).

znali posebno pohvaliti.⁴⁶ U mnogim uputama profesori su sugerirali poboljšanje radnje i davali sugestije koje su bile na pomoć kandidatima.⁴⁷ Ako kandidat nije udovoljavao zahtjevima radnje, nije mogao nastaviti ispit.⁴⁸ U slučajevima, koji su doduše bili doista rijetki, u kojima kandidat nije zadovoljio, radnja je bila u potpunosti vraćena, te se novi zadatak tražio na novom ispitnom roku.⁴⁹

Po uspješnom završenom postupku izrade domaćih radnji slijedio je prilično zahtjevan dio ispita: riječ je bila o pismenom dijelu u okviru kojega su se pisale *kla-uzurne* radnje, čije je trajanje prema *Propisu* iz 1877. iznosilo 12 sati, dok je prema *Propisu* iz 1885. kandidat iz svake od glavnih struka imao na raspolaganju 10 sati, a iz sporednih 5 sati. Oni koji su izabrali ispitnu skupinu povijest i geografiju pisali su dvije klauzurne radnje: jednu iz opće, a drugu iz austro-ugarske povijesti, i to po pet sati iz onog područja iz kojega je bila tema domaće radnje, a 10 sati iz onog drugog, dakle ukupno 15 sati pismenog ispita. Za geografiju se također pisala posebna radnja u trajanju od 5 sati. Bila je riječ, dakle, o cjelodnevnom ispitu gdje je ovih 10 sati bilo razdijeljeno na dva dijela po pet sati (ujutro i poslijepodne) s pauzom od dva sata. Ispit se odvijao u prostoriji „pod neprestanim strogim nadzorom“, bez ikakvih pomagala i bez mogućnosti napuštanja prostorije. Cilj ovog dijela ispita bilo je utvrditi koliko je kandidat za vrijeme studija stekao znanja i s kolikom je sigurnošću baratao svojom strukom bez ikakvih pomagala.⁵⁰ Valja napomenuti kako je bilo moguće razdijeliti ispit tako da su se u jednom roku mogli polagati pismeni i usmeni ispit iz jedne od glavnih struka, a u drugom iz druge glavne struke ili je kandidat mogao izabrati polaganje ispita iz sporednih struka i hrvatskoga jezika, a potom iz glavne struke.

Tek se po prolasku ovih ispita moglo prijeći na posljednji, usmeni dio. U ovom dijelu ispita ispitivalo se gradivo iz predmeta glavne struke (opća povijest i austro-

⁴⁶ Primjerice, vidi ocjenu prof. Nodila za radnju Josipa Modestina *Položaj grada Dubrovnika u pogledu političkom i kulturnom do druge polovice XIV veka*. Nodilo je pohvalio radnju: „... ovaj je odsjek dubrovačke historije riedkom marljivošću i podpunim poznavanjem vrela izradjen.“ Osobito ističe Modestinovu kritičnost pri pisanju: „Pisca kritički duh posvuda prati“, te lijepi stil pisanja: „Stil je lak i razgovietan, a jezik u obće dobar. Radnja je izvrstna...“ (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 169, dosje Josipa Modestina).

⁴⁷ Tako, primjerice, prof. Šišić napominje kandidatu Mihajlu Segediju, kojemu je zadatak iz domaće povijesti bio usporediti glave 40-49 Tome Arhidakona sa ispravama iz Smičklasova *Codexa* gl. IV i V, da mjesta iz Tome Arhidakona i pojedinih isprava treba citirati u hrvatskom prijevodu, a ne u latinskom originalu. U slučaju da ne može doći do *Codexa* V, predložio mu je da se može poslužiti Kukuljevićevim djelom *Regesta*.

⁴⁸ *Propis* 1885., str. 56-57; *Propis* 1905., str. 255; *Propis* 1913., str. 32.

⁴⁹ Jednu od takvih radnji, onu Matije Stojanovića, koja u potpunosti nije zadovoljavala kriterije, ocijenio je u rujnu 1906. prof. Manojlović s komentarom: „Ni provedbom rada – koja nije nikakva – ni sadržajem, a ni shvaćanjem zadatka i poznavanjem rimske historije ova radnja ne može nikako zadovoljavati.“ Stojanović je tri godine kasnije ipak uspješno završio cjelokupni ispit kada mu je izdana završna svjedodžba 20. listopada 1909. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 217, dosje Matije Stojanovića).

⁵⁰ *Propis* 1885., str. 58-59; *Propis* 1905., str. 256-257; *Propis* 1913., str. 33-34.

ugarska povijest s osobitim naglaskom na hrvatsku povijest i geografiju), zatim iz hrvatskog jezika i iz jednoga živog stranog jezika za sve kandidate (iz njemačkoga, talijanskoga ili francuskoga), te za povjesničare dodatno filološki dio (latinski i grčki).⁵¹ Ispit iz glavne struke trajao je više od sat vremena, iz sporedne struke sat, a iz ostalih predmeta pola sata, što je značilo da je bila riječ o višesatnom ispitivanju ako znamo da su povjesničari na usmenom ispitu odgovarali opću povijest, austro-ugarsku povijest s hrvatskom, geografiju, latinski, grčki, hrvatski i jedan strani živi jezik.⁵² Ako je kandidat zadovoljio iz svih dijelova ispita, ispitno povjerenstvo izdavalo mu je svjedodžbu o učiteljskoj sposobnosti. Ako kandidat nije zadovoljio iz jednog dijela usmenog ispita, bilo je moguće na naknadnom roku ponavljati ispit (kroz pola godine ili godinu) samo iz onih dijelova iz kojih kandidat nije zadovoljio. Povjerenstvo je u tom slučaju moglo kandidata proglasiti sposobnim da odabranu glavnu struku predaje samo u nižoj gimnaziji. Kandidati koji i na ponovljenom ispitu nisu položili, mogli su samo uz Vladinu dozvolu ponovno polagati ispit. Također, ako je povjerenstvo procijenilo da „znanstvena obrazovanost ispitanika ne daje ni toliko nade, da bi on daljim učenjem mogao nedostatke naknaditi“, tada je ispitno povjerenstvo donosilo odluku o nemogućnosti ponavljanja ispita ne samo u Zagrebu već je o tome obavještavalo ostala ispitna povjerenstva u Monarhiji.⁵³

Najveći broj kandidata polagalo je ovaj ispit tijekom nekoliko godina a samo su ga rijetki uspjeli svladati unutar jedne akademske godine. Najčešće se ispit polagao iz dva ili tri puta, odnosno u terminima više ispitnih rokova i to je u pravilu bila riječ o usmenim ispitima tijekom kojih kandidat ne bi zadovoljio dio ispita ili bi ispit iz pojedinog predmeta položio samo za mogućnost predavanja u nižoj gimnaziji.⁵⁴

Što se tiče uspjeha na ispitima, na temelju općeg pregleda ocjena⁵⁵ može se zaključiti da je ocjena „dobar“ bila najzastupljenija. Nju je slijedila ocjena „dovoljan“, s

⁵¹ *Propis 1885.*, str. 59; *Propis 1905.*, str. 257; *Propis 1913.*, str. 35-36.

⁵² *Propis 1913.*, str. 36.

⁵³ *Propis 1885.*, str. 60-61; *Propis 1905.*, str. 258.

⁵⁴ Tako se, primjerice, u slučaju kandidata Franje Bučara, bilježi polaganje učiteljskog ispita tijekom pet godina. Bučar je nekoliko puta tražio produljenje za pismene radnje, a usmeni dio ispita položio je isprva samo za niže gimnazije. Tražio je novi ispitni rok za polaganje ispita za osposobljenje predavanja u višoj gimnaziji te je u svibnju 1895. konačno dobio svjedodžbu o sposobnosti učiteljskoj za predavanje povijesti i geografije u svim razredima gimnazija (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 24, dosje Franje Bučara). Treba spomenuti da je Bučar imao opravdane razloge za produljivanje rokova i traženje novih. Upravo u tom periodu Bučar je boravio u Stockholmu u Centralnom gimnastičkom zavodu kamo ga je kao stipendista bila poslala Vlada radi edukacije iz gimnastike. Slične primjere višestrukog polaganja ispita, odnosno onih koji su najprije zadovoljili uvjete samo za učitelje u nižim gimnazijama a tek potom u višim, nalazimo kod niza kandidata.

⁵⁵ Prosječnu ocjenu kandidata na učiteljskom ispitu nije moguće izračunati zbog (ne)očuvanosti izvora. Kod nekih kandidata sačuvani su svi dokumenti s ispita (pismene radnje, klauzurne

time da je postojala i ocjena „dovoljan s nategom“, što je predstavljalo jedva prolaznu ocjenu. Kandidati ocijenjeni vrlo dobrim i odličnim uspjehom bili su u manjini.

Profesorske opaske za kandidate koji nisu zadovoljavali kriterije uglavnom su bile službene naravi, međutim u nekim slučajevima zabilježeni su neki poprilično oštri, štoviše čak neugodni komentari. Tako je, primjerice, povjerenstvo odbilo podržati molbu Pavla Marinića Vladinom Odjelu za Bogoštovlje i nastavu u kojoj kandidat moli da mu se i četvrti put dozvoli polaganje ispita, s obzirom na to da je opću povijest pao tri puta. U svojem dopisu od 30. ožujka 1914. koji je potpisao profesor Maretić ispitno povjerenstvo predlaže da se Mariniću ne dopusti ponovno polaganje ispita jer je kandidat „uopće slaba glava“ te „o kakvom dubljem shvaćanju ne samo opće povijesti nego i drugih predmeta, nema kod njega ni traga“. Napominje se da ako on ikada i postane srednjoškolski učitelj, pripadat će među one najslabije „od kojih škola nema nikakve koristi“. ⁵⁶ Molba mu, kako se moglo i očekivati, nije uvažena. ⁵⁷ Inače, Marinić ni vlastiti životopis nije napisao u skladu sa zahtjevima te su mu već na samom početku ispitnog postupka upućene kritike i tražene izmjene: „Opis života vašega tako je nepotpun i tako je traljavo napisan, da ni malo ne odgovara zahtjevu ispitnog propisa.“ Naglašava se kako je čitao premalo djela koja se tiču srednjega i novoga vijeka iz opće povijesti, kao i iz austrougarske povijesti s hrvatskom (Marinić je naveo svega desetak naslova za ova razdoblja). Stoga mu povjerenstvo preporuča da „još neko vrijeme provede u proučavanju takovih djela i onda tek da sastavi valjan životopis“. ⁵⁸ Formalnoj ocjeni na usmenom ispitu iz opće povijesti Stjepana Vuksana prof. Manojlović je dodao i komentar kako mu je „zaludu bilo njegovo nastojanje na ispitu da obilnim riječima nadoknadi nestašicu znanja“. Vuksan je ipak nakon trećeg puta uspio položiti sve dijelove ispita te dobio završnu svjedodžbu u listopadu 1904. ⁵⁹

S druge strane, neki od njih su u najkraćem mogućem roku ispunili sve obaveze, napisavši domaće radnje i položivši ispite u razmaku od svega pola godine i to neki od njih sa izvrsnim ocjenama. Jedan od takvih bio je Emil Marković koji je u nešto manje od šest mjeseci 1910. godine položio sve ispite, ⁶⁰

radnje i ocjene usmenog dijela ispita iz svih predmeta, tj. predmeta glavne struke i onih koji su se obavezno polagali uz ispitnu skupinu). Međutim, kod mnogih to nije slučaj, te nedostaju ocjene iz određenih dijelova ispita, stoga je vrlo teško napraviti bilo kakvu kvantifikaciju.

⁵⁶ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 153, dosje Pavla Marinića: dopis ravnateljstva ispitnog povjerenstva Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 30. ožujka 1914.

⁵⁷ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 153, dosje Pavla Marinića: dopis Bana Ravnateljstvu ispitnog povjerenstva od 9. travnja 1914.

⁵⁸ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 153, dosje Pavla Marinića: *curriculum vitae* i dopis T. Maretića Pavlu Mariniću od 27. listopada 1906.

⁵⁹ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 249, dosje Stjepana Vuksana.

⁶⁰ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 36, dosje Emila Markovića. Njegove obje ispitne radnje, iz povijesti i geografije, ocijenjene su odličnim ocjenama.

zatim Robert Koprinsky 1894.,⁶¹ Milivoj Blažeković 1910.,⁶² Vladimir Dečak 1908.,⁶³ Vatroslav Vukonić 1910.,⁶⁴ Ivan Barišić 1910.⁶⁵ Čini se da je najbrži ipak bio Milan Šufflay kojemu je prošlo za rukom u samo dva mjeseca izvršiti sve ispitne obaveze.⁶⁶

Tijekom polaganja učiteljskog ispita zabilježeni su i poneki incidenti. Tako je zabilježen slučaj Leona Matoša⁶⁷ koji je došao u sukob s članom ispitnog povjerenstva prof. Hranilovićem. Matoš je na javnom mjestu optužio prof. Hranilovića da mu nije dao pristup učiteljskom ispitu 1906. godine jer mu nije htio zadati ispitne radnje iz geografije. Hranilović je pak ranije inzistirao da Matoš priloži svjedodžbe o vladanju u gimnazijama u kojima je tada radio kao namjesni učitelj, što je bio preduvjet izlaska na ispit, a što Matošu nije išlo u prilog jer je otpušten iz službe radi nekog incidenta u kr. realnoj gimnaziji u Zemunu gdje je radio. Tek pet godina kasnije sukob je razriješen (nažalost iz izvora nisu poznati detalji na koji se to način dogodilo), ali Matošu je odobren pristup ispitu te je 1911. dobio završnu svjedodžbu.⁶⁸

Većina apsolvenata povijesti u trenutku polaganja ispita već je radila u školama na radnom mjestu namjesnog učitelja. Riječ je bila o različitim višim i nižim gimnazijama i realkama te nekim drugim školama.⁶⁹ Prilikom pokretanja procedure učiteljskog ispita oni kandidati koji su već radili kao namjesni učitelji morali su priložiti svjedodžbe o svojem službovanju u kojima se iznosilo mišljenje ravnatelja

⁶¹ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 41, dosje Roberta Koprinskog.

⁶² HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 52, dosje Milivoja Blažekovića. Njegova radnja iz opće povijesti ocijenjena je odličnim.

⁶³ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 43, dosje Vladimira Dečaka.

⁶⁴ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 247, dosje Vatroslava Vukonića.

⁶⁵ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 51, dosje Ivana Barišića.

⁶⁶ U ožujku 1902. Šufflay je molio da mu se zadaju ispitne zadaće, a već mu je 9. svibnja 1902. nakon usmenih ispita izdana svjedodžba o učiteljskom osposobljenju. (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 154, dosje Milana Šufflaya). Ipak, treba istaknuti kako je Šufflayu njegova doktorska disertacija priznata kao domaća radnja iz povijesti, što je ranije spomenuto, tako da su njegove obaveze na ovom ispitu ipak bile znatno manje nego kod ostalih kandidata.

⁶⁷ Riječ je o bratu Antuna Gustava Matoša.

⁶⁸ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 161, dosje Leona Matoša.

⁶⁹ Najveći broj njih radio je po nižim ili višim gimnazijama i realkama na području Hrvatske i Slavonije. Od ostalih škola u kojima su radili apsolventi prije položenog učiteljskog ispita spominju se Kr. učiteljska škola u Zagrebu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 6, dosje dr. Sigismunda Čajkovca), Nadbiskupski licej u Zagrebu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 106, dosje Karla Horvata), Privremena viša škola za umjetnost i umjetni obrt (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 223, dosje Branimira Šenoe), Kr. nautička škola u Bakru (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 137, dosje Benjamina Grahovca i HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 64, dosje Josipa Babića), Srpska učiteljska škola u Pakracu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 239, dosje Nebojše Uvalića).

gimnazija o karakteristikama i sposobnostima kandidata. Najčešće je bila riječ o pohvalnim ocjenama njihova rada u školi.⁷⁰

Neki od njih za vrijeme dok još nisu bili osposobljeni učitelji, odnosno tijekom polaganja ispita radili su i na nekim drugim radnim mjestima, asistentskim ili pomoćničkim mjestima na sveučilištu,⁷¹ knjižnici,⁷² muzeju,⁷³ kao privatni podučavatelji,⁷⁴ odgajatelji,⁷⁵ i drugdje.⁷⁶

Tome da mjesto namjesnog učitelja nije bilo lako pronaći,⁷⁷ odnosno da je broj nastavnika povijesti već premašio potrebe tržišta rada svjedoči molba Benjamina Grajovca, koji ističe kako je nakon apsolutorija tražio posao suplenta, ali ga „zbog množine kandidata nije dobio“. Grahovac ne spominje o kojoj je školi riječ, samo navodi da je godinu dana kasnije dobio posao namjesnog učitelja u Kr. pomorskoj školi u Bakru.⁷⁸ O popunjenosti nastavničkih radnih mjesta piše i Nikola Čorić koji

⁷⁰ Primjerice, o tome vidi u svjedodžbi Vladoja Dolanskog, u kojoj ravnatelj varaždinske gimnazije Franjo Pongračić u rujnu 1879. pohvalama ističe službovanje Dolanskog na toj školi: „Predavanje njegovo bilo je udešeno prema razvitku dotičnih učenikah (...). U rukovodjenju povjerene si mladeži pokazivao je najbolju volju i pedagoški takt. U obće nastojao je svojski oko čudorednoga i znanstvenoga naobraženja učeće mladeži. Ponašanje njegovo je u svakom obziru hvale vrijedno.“ (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 146, dosje Vladoja Dolanskog, svjedodžba o službovanju u kr. vel. gimnaziji u Varaždinu).

⁷¹ Antun Jiroušek navodi u svojoj molbi za ponavljanje ispita kako je u tom periodu radio kao asistent prof. Vjekoslava Klaića (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 115, dosje Antuna Jiroušeka). Jiroušek je doista i potpisan kao suradnik na Klaićevu izdanju *Historički zemljovid Hrvatske: (sa Slavonijom i Dalmacijom): Bosne, Istre i susjednih srbskih i slovenačkih zemalja* iz 1908. Kao asistenti na katedri za geografiju na Mudroslovnom fakultetu radili su i Milan Popović (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 191, dosje Milana Popovića) te Dragutin Jovan (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 116, dosje Dragutina Jovana).

⁷² Kao pomoćnik u Kr. sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu radio je Josip Butković (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 23, dosje Josipa Butkovića), a Kamenko Subotić kao pisar u istoj knjižnici (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 219, dosje Kamenka Subotića).

⁷³ Kao pomoćnici Arheološkog odjela Narodnog muzeja radili su Eugen Rein (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 209, dosje Eugena Reina) i Vladimir Tkalčić (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 234, dosje Vladimira Tkalčića).

⁷⁴ Jakov Papić radio je kao privatni podučavatelj, „odgajatelj i informator“ djece baruna Ožegovića, vlastelina u Gušćerovcu kod Križevaca (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 111, 180, dosje Jakova Papića).

⁷⁵ Petar o. Milošević, franjevac, radio je kao odgajatelj mladeži u franjevačkom sjemeništu u Sinju (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 166, dosje Petra Miloševića).

⁷⁶ Kao prometni vježbenik kod kr. ugar. željeznica radio je Stanko Ljubičić-Sluga (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 155, dosje Stanka Ljubičića-Sluge).

⁷⁷ Iako je ovo pitanje tema posebnog istraživanja, ovdje ćemo samo ukratko navesti gimnazijske ustanove u kojima je početkom 20. st. u Hrvatskoj i Slavoniji za ove učiteljske kandidate bilo moguće tražiti zaposlenje. Bile su to: velike gimnazije u Zagrebu (gornjogradska i donjograd-ska), Gospiću, Sušaku, Varaždinu, Požegi, Osijeku, Vinkovcima i Karlovcu, zatim velike realne gimnazije u Senju, Karlovcu, Zagrebu, Bjelovaru, Osijeku i Zemunu te male realne gimnazije u Petrinji, Mitrovici, Vukovaru, Koprivnici i Krapini (CUVAJ 1913: 274).

⁷⁸ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 137, dosje Benjamina Grahovca.

je radio na Trgovačkoj školi u Donjoj Tuzli, napominjući kako za njegove predmete „u ostalim srednjoškolskim zavodima još nema mjesta“.⁷⁹ S druge strane, bilo je i slučajeva u kojima su neki od njih bili otpušteni s radnog mjesta u gimnaziji iz političkih razloga, poput Mihajla Segedija koji je za vrijeme polaganja učiteljskog ispita radio kao namjesni učitelj kr. velike gimnazije u Vinkovcima, no tijekom ispitnog postupka u ožujku 1910. obraća se ravnateljstvu s molbom da mu se vrate prilozi jer više ne radi u školi. Posvetio se, kako piše, zvanju „slobodnijem od vlastodržaca“ u kojemu će moći „slobodno raditi za boljak, napredak i sreću naroda hrvatskoga“, a riječ je bila o mjestu u uredništvu *Pokreta*, glasilu Hrvatske pučke napredne stranke.⁸⁰

Ove godine provedene u radu po školama prije završetka učiteljskog ispita u pravilu su se računale u „prokušnu“ ili „iskušeničku“ godinu, svojevrsnu praksu, koja se trebala odraditi nakon završenog učiteljskog ispita i koja je bila propisana propisima. Tek bi završetkom „prokušne godine“ kandidati dobivali potpuno osposobljenje za redovitog učitelja i o tome je ravnatelj škole na kojoj su radili izdavao svjedodžbu.⁸¹

* * *

S obzirom na to da je dostupni arhivski materijal najvećim dijelom administrativne naravi, teško je iz njega iščitati razloge polaganja učiteljskog ispita, no u nekim studentskim molbama pisanim slobodnijim stilom ipak se mogu iščitati privatni motivi njegova polaganja. Oduševljenje poviješću i osobna želja za učiteljskim pozivom jedan su od motiva. Tako je iz životopisa studenta Milana Nedjeljkovića razvidno da je osobni poziv pojedinca bio glavna motivacija za učiteljsko zvanje: „Još kao učenika gimnazijskog znala me je osim drugih nauka povest, u mladim godinama svojom zanimljivošću, a doznije svojim krasnim zadatkom tako pridobiti za se, da sam u gimnaziji najviše njome se bavio i njoj najviše studije svoje posvetio. (...) Još tada porodi se u meni želja, koja vremenom postane čvrstom odlukom da tu krasnu nauku i sam vremenom mlađem naraštaju kao učitelj tumačim, da je upoznajem s uzvišenim ciljem i zadatkom te nauke. Učiteljski poziv uvek me je oduševljavao, istoriju sam voleo od detinjstva, te sam revnim čitanjem stekao sebi toliko opća, pregledna znanja o njoj, da sam, svršiv gimnaziju bio gotov da se obsežnoj i teškoj, ali zanimljivoj i krasnoj študiji, teškom ali blagodarnom učiteljskom pozivu odam.“⁸² O tome piše i prof.

⁷⁹ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 5, dosje Nikole Ćorića.

⁸⁰ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 208, dosje Mihajla Segedija.

⁸¹ *Propisi 1885.*, str. 63-65; *Propisi 1913.*, str. 40-42. Vidi i LUETIĆ-VUKELJA 2017: 129. Tek nakon nekoliko godina rada redoviti učitelji mogli su od Vlade zatražiti naslov profesora (CVIJOVIĆ 2022: 96).

⁸² HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 172, dosje Milana Nedjeljkovića, *curriculum vitae*.

Klaić u sveučilišnoj spomenici iz 1925. Napominje kako velikoj većini studenata Mudroslovnog fakulteta nije bio cilj bavljenje znanostima, već „njima lebdi pred očima praktična svrha, da se pripreme za učiteljsko zvanje.“⁸³

Brojčani okvir o kojemu govorimo u ovome radu definiran je uzorkom od 139 završenih studenata povijesti, odnosno onih koji su apsolvirali potrebno četverogodište (do 1885. trogodište) u razdoblju od 1874. do 1914., u cijelosti ili barem djelomično na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, i koji su uputili molbu Kr. ispitnom povjerenstvu za polaganje učiteljskog ispita. Na temelju arhivskih podataka takvih je kandidata bilo ukupno 139. Ako znamo da je u spomenutom razdoblju ukupno 414 studenata bilo upisano na studij povijesti na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu,⁸⁴ zaključujemo kako je otprilike jedna trećina njih svoj studij završila u smjeru učiteljskog zvanja (33,57 %). Ovaj postotak uglavnom se poklapa s udjelima kandidata na učiteljskom ispitu iz drugih struka na Mudroslovnom fakultetu, tj. sa cjelokupnom studentskom populacijom – u ovom je razdoblju 31 % apsolviranih Mudroslovnog fakulteta polagalo učiteljski ispit.⁸⁵ Od ovih 139 učiteljskih kandidata za njih 97 možemo ustvrditi kako su u potpunosti položili učiteljski ispit jer su njihove završne svjedodžbe sačuvane. Za 42 kandidata nema sačuvanih svjedodžbi o učiteljskom osposobljenju u njihovim dosjeima, pa stoga ne možemo sa sigurnošću reći je li riječ o konačnom neuspjehu kandidata na ispitu ili je svjedodžba tijekom vremena zagubljena.⁸⁶

Ako usporedimo brojke učiteljskih kandidata s onima sa završenim doktoratom filozofije, vidimo da je odaziv za učiteljski ispit bio tri puta veći nego za doktorat (10 %).⁸⁷ Iako se na prvi pogled čini kako je znatno veći postotak njih bio usmjeren prema učiteljskom pozivu, valja reći da je određeni broj njih imao položena oba ispita, tako da je teško donositi konkretnije zaključke o željama i ambicijama završenih studenata povijesti. Od ukupnog broja kandidata koji su polagali učiteljski ispit, njih 29, odnosno 20,86 %, imalo je i položen doktorski ispit s titulom doktora filozofije.

Prvi kandidat koji je položio učiteljski ispit za struku povijest/geografija bio je Dane Gruber.⁸⁸ Molbu za ispit Gruber, završeni absolvent povijesti i geografije i namjesni učitelj senjske gimnazije, uputio je u svibnju 1879., a svjedodžba o učiteljskoj sposobnosti izdana mu je 6. studenog 1879. i to za predavanje povijesti u

⁸³ KLAJĆ 1925: 120. Usp. LUETIĆ 2007: 176.

⁸⁴ LUETIĆ 2018: 208.

⁸⁵ LUETIĆ 2007: 177.

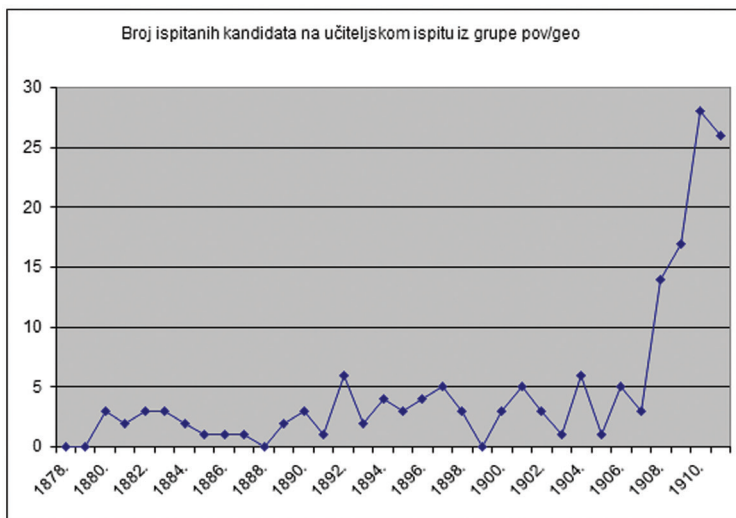
⁸⁶ To je slučaj s mnogim dokumentima u ovim dosjeima.

⁸⁷ LUETIĆ 2018: 218.

⁸⁸ Gruber je sve do 1910. radio kao gimnazijski profesor na različitim gimnazijama. Od 1910. prelazi na Filozofski fakultet (ŠVAB 2024).

⁸⁹ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 60, dosje Dane Grubera.

svim razredima gimnazije, a geografije za niže gimnazijske razrede.⁸⁹ Nakon njega među prvim osposobljenim učiteljima povijesti bili su Matija Valpotić (1880.),⁹⁰ Julij Janković (1881.),⁹¹ Josip Mencin (1882.),⁹² Šandor Lochmer (1883.),⁹³ Vladoje Dolansky (1883.),⁹⁴ Aleksandar Virag (1884.)⁹⁵.



Grafikon 1. Učiteljski ispiti za skupinu predmeta povijest/geografija 1878. – 1911.⁹⁶

U prvim desetljećima polaganja učiteljskog ispita iz povijesti u Zagrebu godišnje je svega nekoliko kandidata polagalo taj ispit, uglavnom 2-3 njih po godini. Broj se naglo povećao početkom 20. st., s time da je najveći skok zabilježen 1910. godine kada je taj ispit polagalo 28 kandidata. Ovaj nagli porast bio je izravna posljedica broja upisanih studenata na studij povijesti nekoliko godina ranije, kada se broj studenata povijesti u odnosu na prethodno razdoblje povećao za nekoliko puta.

Dobna struktura kandidata na učiteljskom ispitu iz povijesti odgovarala je prosjeku dobi kandidata učiteljskog ispita svih ostalih struka, odnosno podaci pokazuju da je najviše njih polagalo taj ispit neposredno nakon odslušanog apsolutorija.⁹⁷ Najveći broj njih polagao je učiteljski ispit s 24 godine (njih 21), te s 25 godina (njih 18). Ako uzmemo u obzir činjenicu da je većini trebalo godinu ili dvije do konačnog završetka svih ispitnih obaveza, završeni učitelji povijesti to su

⁹⁰ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 60, dosje Matije Valpotića.

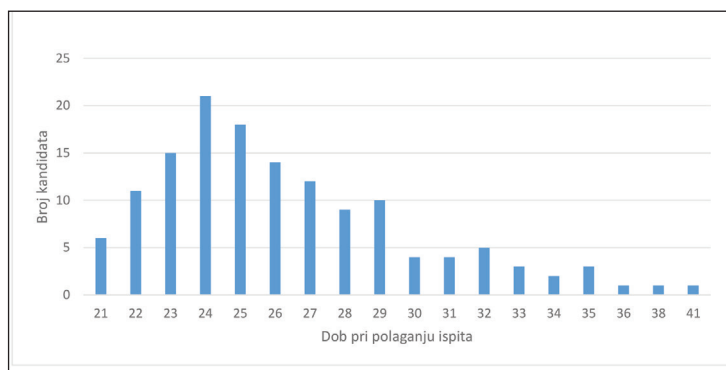
⁹¹ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 60, dosje Julija Jankovića.

⁹² HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 60, 146, dosje Josipa Mencina.

⁹³ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 146, dosje Šandora Lochmera.

⁹⁴ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 146, dosje Vladoja Dolanskog.

⁹⁵ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 60, dosje Aleksandra Viraga.



Grafikon 2. Starosna dob kandidata pri polaganju učiteljskog ispita iz skupine povijest/geografija

postajali tek s 26 godina starosti. Bilo je i onih koji su ispit polagali i ranije već s 21 godinom,⁹⁸ ali i onih koji su se u svojim tridesetim i četrdesetim godinama odlučili za njega.⁹⁹

U kontekstu onodobnog pitanja reciprociteta diploma,¹⁰⁰ zanimljivo je promotriti zavičajnu strukturu kandidata koji su položili učiteljski ispit u Zagrebu. Prema podacima o mjestu zavičajnosti, samo su dvojica kandidata bila iz Dalmacije,¹⁰¹ dok iz Istre, druge hrvatske pokrajine u austrijskom dijelu Monarhije, nije bilo niti jednog. Podaci o mjestu rođenja ukazuju na nešto bolje stanje, ali i dalje je riječ o skromnim brojkama: sedmero kandidata na učiteljskom ispitu iz povijesti rođeno je na području Dalmacije,¹⁰² dok iz Istre nema niti jednog. S obzirom na

⁹⁶ Grafikon preuzet iz: LUETIĆ 2018: 222. Usp. STATISTIČKI GODIŠNJAK 1913: 757; STATISTIČKI GODIŠNJAK 1917: 524. Treba spomenuti kako se u uzorku za izradu ovog grafikona nalaze i oni koji nisu studirali u Zagrebu, ali su polagali ispit pred zagrebačkim ispitnim povjerenstvom (u statistikama u *Statističkom godišnjaku* nema specifikacije apsolvencata).

⁹⁷ Najviše kandidata na učiteljskom ispitu u cjelokupnoj populaciji Mudroslovnog fakulteta polagalo je taj ispit između 24. i 26. godine života (LUETIĆ 2007: 177-178).

⁹⁸ Riječ je o kandidatima koji su polagali u ranijem razdoblju, kada je za pristup ispitu bilo dovoljno odslušano trogodište.

⁹⁹ Najstariji kandidat na učiteljskom ispitu iz povijesti u ovom razdoblju bio je Ivan Širola koji je ispit prijavio u svojoj 41. godini (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 227, dosje Ivana Širole).

¹⁰⁰ Opširnije o pitanju reciprociteta diploma vidi u: CUVAJ 1913: 442-443. Usp. KARAMAN 2000: 144-145; ŠIDAK 1969: 105; GROSS 1969: 452-453; LUETIĆ 2012: 193-198, LUETIĆ 2007: 178.

¹⁰¹ Bili su to Grga Novak, rođen i zavičajan u Hvaru (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 174, dosje Grge Novaka) i Petar Radovinović, rođen u Šibeniku i zavičajan u Dubrovniku (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 198, dosje Petra Radovinovića).

¹⁰² Bili su to uz P. Radovinovića i G. Novaka Ardoje Gavazzi rođen u Splitu (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, nema dosjea), Petar o. Milošević, rođen u Sinju (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 166, dosje Petra o. Miloševića), Mirko Nikolić, rođen u Kričkama (HR-

to da se diplome iz ugarskog dijela Monarhije nisu priznavale prilikom zaposlenja u austrijskom dijelu, možemo pretpostaviti da su ostali studenti iz Dalmacije i Istre polagali učiteljski ispit pred ispitnim povjerenstvima na nekom od austrijskih sveučilišta.¹⁰³

Vezano uz spolnu strukturu, među kandidatima za učiteljski ispit u ovom razdoblju nalazimo svega tri apsolventice povijesti i geografije, s time da su sačuvana samo dva dosjea, onaj Olge Dolovčak i Emilije Muže.¹⁰⁴ Olga Dolovčak molbu za polaganje učiteljskog ispita uputila je u srpnju 1910. godine. Obrazovanje je stekla na zagrebačkom ženskom liceju i višoj djevojačkoj učionici u Zemunu, a 1905. kao eksternistica maturira u kr. donjogradskoj gimnaziji u Zagrebu. Studij povijesti i geografije apsolvirala je na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu, s time da je jedan semestar provela na studiju u Beču. Za domaću radnju iz povijesti bila joj je zadana tema *Ivan Kalvin i njegova nauka*. Tijekom izrade pisanih radnji molila je produljenje roka za njihov završetak zbog toga što joj je trebalo duže vremena da nabavi potrebnu literaturu iz inozemnih knjižnica. Od završnih ispita sačuvano je izvješće o položenom ispitu iz geografije, hrvatskog i njemačkog jezika. Završna svjedodžba nije sačuvana.¹⁰⁵ Emilija Muža koja je cijeli svoj studij završila u Zagrebu molbu za ispit uputila je u srpnju 1916., a u jesenskom roku 1917. dobila je završnu svjedodžbu. Odličan uspjeh ostvarila je na usmenim ispitima i iz geografije kod prof. Gavazzija, kao i iz opće povijesti kod prof. Manojlovića i iz austro-ugarske povijesti s hrvatskom kod prof. Šišića.¹⁰⁶

* * *

Ovim prikazom učiteljskog ispita završenih studenata povijesti, nastojalo se ilustrirati završni korak u obrazovanju budućih nastavnika povijesti krajem 19. i početkom 20. st. Na svojevrsan način ovim malim segmentom istraživanja otkrivena su vrata jedne puno šire teme koja je u domaćoj historiografiji gotovo u potpunosti neobrađena - riječ je o mogućoj prozopografskoj studiji profesorskog kadra kao sastavnog dijela domaće intelektualne elite s prijelaza stoljeća. Prikazanim učiteljskim ispitom ispitani kandidati ulazili su u profesionalni život,

HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 173, dosje Mirka Nikolića), Bartol Poparić, rođen u Kaštel Novom (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 191, dosje Bartola Poparića), i Mihajlo Segedi, rođen u Vrlici (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 208, dosje Mihajla Segedija).

¹⁰³ Među građom je zabilježen slučaj Janka Koharića, suplenta u kr. velikoj gimnaziji u Splitu, koji je ispitne radnje koje mu je zadalo povjerenstvo u Zagrebu morao prevesti na njemački jer je htio da mu se one priznaju prilikom polaganja ispita u Beču (HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 125, dosje Janka Koharića).

¹⁰⁴ Treća apsolventica povijesti i geografije Milica pl. Bogdanović nalazi se na starom inventarnom popisu kandidata za ispit za gimnazijsko učiteljstvo, no njezin dosje, nažalost, nije sačuvan.

¹⁰⁵ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 81, dosje Olge Dolovčak.

¹⁰⁶ HR-HDA, 502, Ispitna komisija, kut. 171, dosje Emilije Muže.

u svijet srednjoškolskog obrazovanja, domaćih gimnazija i realki, te su svojim radom i javnim djelovanjem predstavljali važan društveni čimbenik u sredinama u kojima su radili, osobito svojim utjecajem na mlađe generacije. Njihovo učiteljsko djelovanje, mogućnosti zaposlenja, uvjeti rada, socio-kulturni utjecaj na širu okolinu... sve su to teme potencijalnih istraživanja koja bi vrijedilo napraviti u kontekstu širih istraživanja.

*Prilog: Popis kandidata za učiteljski ispit iz povijesti pred Kr.
ispitnim povjerenstvom u Zagrebu*

PREZIME	IME	GODINA PRIJAVE ISPITA	SVJEDODŽBA
Babić	Josip	1907.	1908.
Bačić	Nikola	1919.	1924.
Bakliža	Milovan	1912.	???
Balenović	Vid	1911.	???
Barišić	Ivan	1910.	1910.
Benešić	Julije	1910.	1913.
Blauhorn	Žiga	1892.	???
Blažeković	Milivoj	1910.	1910.
Bogdanovićeve, pl.	Milica	1905.	???
Bösendorfer	Josip	1901.	1901.
Broz	Ivan Krst	1879.	???
Bučar	Fran	1890.	1895.
Budanec	Ivan	1911.	???
Butković	Josip	1910.	1912.
Crevar	Đuro	1909.	1911.
Čajkovac	Sigismund	1914.	1915.
Ćelap	Lazar	1909.	1910.
Ćelap	Simeon	1885.	1889.
Ćorić	Nikola	1909.	1910.
Dečak	Vladimir	1908.	1908.
Dolansky	Vladoj	1882.	1883.
Dolovčak	Olga	1910.	???
Enderle	Ljudevit	1900.	1899.
Ester	Albin	1888.	1893.
Figurić	Antun	1897.	1901.
Filičić	Bogomir	1909.	1912.
Franić	Dragutin	1890.	1894.
Gavazzi	Ardoje (Artur)	1883.	???
Grahovac	Benjamin	1908.	1909.
Grba	Milovan	1908.	1909.
Gruber	Daniel	1880.	1879.

Hartinger	Josip	1909.	1915.
Henneberg	Većeslav	1918.	1920.
Horvat	Rudolf	1896.	1897.
Horvat pl.	Karlo	1901.	1901.
Hranjec	Heliodor	1909.	1918.
Hribar	Zlatko	1908.	1911.
Jagrović	Miloš	1909.	1910.
Jakić	Živko	1906.	1907.
Jakovljević	Milan	1905.	???
Jamnicky	Ivan	1890.	1892.
Janković	Julij	1880.	1881.
Janjić	Josip	1921.	1924.
Jiroušek	Antun	1897., 1907.	1907.
Jovan	Dragutin	1910.	1911.
Kamenar	Janko	1881.	???
Karlič	Petar	1909.	1905.
Kettig	Emil	1912.	1913.
Koharić	Janko	1901.	???
Koprinsky	Robert	1894.	1894.
Kostinčer	Branimir	1909.	???
Krnic	Bogoljub	1900.	1900.
Kuntić	Pavao	1912.	1928.
Lochmer	Šandor	1882.	1883.
Ljubičić-Sluga	Stanko	1909.	1911.
Maček	Pavao	1909.	1904.
Magarašević	Dimitrije	1909.	1911.
Magdić	Zvonimir	1911.	1913.
Mahović	Vilko	1909.	1912.
Marinić	Pavao	1906., 1908.	???
Marković	Emil	1910.	1910.
Marković	Petar	1902.	1903.
Matasović	Josip	1915.	???
Matić	Jakov	1919.	1919.
Matoš	Leon	1910.	1911.

Mencin	Josip	1880., 1882.	1882.
Meštrović	Josip	1910.	1911.
Milošević o.	Petar	1889.	1890.
Mirosavljević	Srećko	1909.	???
Miškuln	Tomo	1912.	1915.
Mlinarić	Pavao	1906.	1909.
Modestin	Josip	1888.	1890.
Mrdjenović	Ljubomir	1899.	1899.
Muža	Emilija	1916.	1917.
Nedeljković	Milan	1886.	1892.
Neralić	Zvonimir	1909.	???
Nikolić	Mirko	1909.	1910.
Novak	Grga	1910.	1911.
Novak	Viktor	1912.	1913.
Novaković	Josip	1881.	???
Orlović	Branko	1911.	1914.
Ortner	Franjo	1906., 1909.	1922.
Papić	Jakov	1891.	1893.
Pavičić	Stanko	1896.	???
Perc	Dragutin	1909.	1909.
Perković	Rikard	1907.	1909.
Petračić	Vladimir	1895.	???
Petričević	Marko Tugomir	1893.	1896.
Poparić	Bartol	1896.	???
Popović	Dušan	1919.	1920.
Popović	Milan	1912.	???
Popović	Nikola	1913.	???
Popović	Savo	1905.	???
Puljić-Marić	Juraj	1917.	1920.
Purić	Josip	1883.	???
Radaković	Petar	1908.	1911.
Radojčić	Nikola	1905.	???
Radović	Milan	1898.	1898.
Radovinović	Petar	1914.	1917.

Reicherzer	Stjepan	1907.	1909.
Rein	Eugen	1910.	1912.
Rivosechi	Viktor	1906.	1906.
Rubčić	Ivan	1910.	???
Segedi	Mihajlo	1907.	???
Seger	Mato	1894.	???
Seljan	Mirko	1914.	???
Siročić	Stjepko	1909.	???
Sladović	Gabriel	1905.	???
Smrček	Stjepan	1893.	1897.
Spasojević	Simo	1907.	???
Stanojević	Bogdan	1911.	1912.
Stojanović	Matija	1909.	1909.
Subotić	Kamenko	1896.	???
Szentgyörgyi	Aleksandar	1888.	1889.
Šenoa	Branimir	1907.	1908.
Šenoa	Milan	1891.	1892.
Širola	Ivan	1896.	???
Šišić	Ferdo	1892.	1894.
Šojat	Franjo	1905.	???
Šrepel	Milivoj	1883.	???
Štefan	Eduard	1910.	???
Štimac	Josip	1911.	1914.
Šufflay	Milan	1902.	1902.
Šušnjak	Juraj	1908.	1909.
Švigir	Nikola	1915.	1918.
Tarnowski	Josip	1909.	1913.
Tkalčić	Vladimir	1909.	1910.
Tomljenović	Juraj	1892.	UMRO
Trnka	Franjo	1887.	???
Uvalić	Nebojša	1909.	???
Valpotić	Matija	1880.	1880.
Veočić	Mato	1910.	???
Virag	Aleksandar	1880.	1884.

Vlahović	Stjepan	1914.	???
Vukičević	Milan	1909.	1910.
Vukonić	Vatroslav	1909.	1910.
Vuksan	Stjepan	1902.	1904.
Zorić	Nikola	1910.	???
Živčić	Stanislav	1908.	1908.

Bibliografija

Izvori:

Hrvatski državni arhiv, fond 502, *Filozofski fakultet u Zagrebu. Ispitna komisija za polaganje stručnih ispita za zvanje profesora srednjih škola*, kut. 5, 6, 8, 19, 23, 24, 28, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 50, 51, 52, 55, 60, 62, 64, 66, 81, 88, 89, 91, 100, 103, 104, 106, 107, 110, 111, 112, 115, 116, 120, 122, 125, 129, 135, 137, 146, 148, 149, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 163, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 178, 180, 181, 184, 185, 186, 191, 194, 195, 198, 200, 201, 203, 208, 211, 212, 213, 214, 217, 219, 220, 223, 226, 227, 232, 233, 234, 236, 239, 247, 248, 249.

Akademski propisi za porabu slušalaca u Kr. hrv. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu, Zagreb 1898.

Privremeni propis ob ispitivanju kandidatah gimnazijskoga učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1877.

Propis o ispitivanju kandidata za gimnazijsko i realačko učiteljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1885.

Propis o ispitivanju kandidata srednjoškolskoga učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1905.

Propis o ispitivanju kandidata srednjoškolskoga učiteljstva u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1913.

Sbornik zakonah i naredabah valjanih za Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju, godina 1877., kom. VI, br. 11, Zagreb 1878.

Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. Odjel za bogoštovlje i nastavu, godina 1905., Zagreb 1905.

Službeni glasnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. Odjel za bogoštovlje i nastavu, godina 1913., Zagreb 1913.

Statistički Godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije I, 1905, Zagreb 1913.

Statistički Godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije II, 1906-1910, Zagreb 1917.

Literatura:

AGIČIĆ, Damir, Branimir JANKOVIĆ (ur.) 2018. *Sveučilišna nastava povijesti u Hrvatskoj. Tradicija, današnje stanje, perspektive*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti (HNOPZ); Društvo za hrvatsku povjesnicu.

CUVAJ, Antun. 1911. *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. VII. Zagreb: Kr. hrv.-slav.dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu.

CUVAJ, Antun. 1913. *Građa za povijest školstva Kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. X. Zagreb: Kr. hrv.-slav.dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu.

- CVIJOVIĆ JAVORINA, Ivana. 2022. *Germanistika u Hrvatskoj. Nastava njemačkog jezika i književnosti na Sveučilištu u Zagrebu 1876. – 1918*. Zagreb: Srednja Europa.
- GROSS, Mirjana. 1969. Studentski pokret 1875-1914. U: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, vol. I, ur. Jaroslav Šidak, 451-479. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Izdavački zavod JAZU.
- KARAMAN, Igor. 2000. Socijalna i regionalna obilježja studenata na zagrebačkim visokoškolskim ustanovama. U *Hrvatska na pragu modernizacije (1750-1918.)*. Zagreb: Naprijed.
- KLAIĆ, Vjekoslav. 1925. Filozofski fakultet. U: *Sveučilište Kraljevine SHS u Zagrebu (1874.-1924.)*. *Spomenica Akademičkog senata*, 109-123. Zagreb: Ministarstvo prosvjete Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Zaklada tiskara Narodnih novina.
- LUETIĆ, Tihana. 2007. Duljina studiranja, doktorati i državni ispiti studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu upisanih 1874.-1914. *Časopis za suvremenu povijest* 39/1: 157-180.
- LUETIĆ, Tihana. 2012. *Studenti Sveučilišta u Zagrebu (1874-1914)*. *Društveni život, svakodnevica, kultura i politika*. Zagreb: Srednja Europa.
- LUETIĆ, Tihana. 2015. The Migration and Experiences of Croatian Students at Universities of the Austro-Hungarian Empire at the Turn of the Centur. U *The Entangled Histories of Vienna, Zagreb and Budapest (18th-20th Century)*, ur. Iskra Iveljić, 259-289. Zagreb: Filozofski fakultet, FF Press.
- LUETIĆ, Tihana, Tihomir VUKELJA. 2017. *Prirodoslovci i matematičari. Postanak domaće akademske prirodoslovno-matematičke zajednice u Hrvatskoj*. Zagreb: Srednja Europa.
- LUETIĆ, Tihana. 2018. Studenti povijesti na Mudroslovnom fakultetu Kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu od 1874. do 1914. U AGIČIĆ I JANKOVIĆ 2018: 205-225.
- MANDUŠIĆ, Iva, Bogoljub KRNIC. 2024. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/krnic-bogoljub>>. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža (posjet 25. 10. 2024.).
- MIHANOVIĆ, Nedjeljko, Julije BENEŠIĆ. 2024. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/benesic-julije>. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža (posjet 14. 11. 2024.).
- ŠIDAK, Jaroslav. 1969. Sveučilište do kraja prvoga svjetskog rata. U: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, vol. I, ur. Jaroslav Šidak, 91-123. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Izdavački zavod JAZU.
- ŠVAB, Mladen, Dane GRUBER. 2024. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/gruber-dane>. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža (posjet 12. 11. 2024.).
- Spomenica o 25. godišnjici postojanja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu*. 1900. Zagreb: Akademski senat Kr. sveučilišta.
- VUKELJA, Tihomir, Tihana LUETIĆ. 2024. *Prirodoslovke i matematičarke. Prve žene u hrvatskoj akademskoj prirodoslovno-matematičkoj zajednici*. Zagreb: Srednja Europa.

Teacher Certification Exams for Graduates of History from the Faculty of Philosophy at the Royal University of Franz Joseph I in Zagreb (1874–1914)

The paper examines the development of history and geography teacher education at the Faculty of Philosophy in Zagreb from 1874 to 1914. The focus is on the teacher certification exam for high school subjects in history and geography, which was a prerequisite for the teaching profession in secondary schools. This exam was regulated starting in 1877, when the first regulations for teacher certification in Croatia and Slavonia were enacted, and it remained unchanged until the end of the period under study. Out of the 414 students of history enrolled during this period, 139 took the teacher certification exam in history and geography. This figure represented one-third of the total number of students enrolled in history studies during this period. The paper presents a profile of these first local history teachers who completed their studies at the Faculty of Philosophy and passed the exam before the Royal Examination Commission in Zagreb. In addition to quantitative data, the paper explores the organization and process of the teacher certification exam, the success rates of candidates, the topics of their final theses, and notable episodes from student files that are continuously preserved in the Croatian State Archive. It was a rather demanding exam that, in most cases, was taken over the course of several years. An appendix to the paper includes a list of the first certified history teachers from this period. This research aims to make a modest contribution to the history of education in Croatia at the turn of the 19th to the 20th century, particularly in the area of history teacher education.

Keywords: Faculty of Philosophy, University of Zagreb, history teaching, history teachers, history of education, 19th century, 20th century

Ključne riječi: Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, nastava povijesti, učitelji povijesti, povijest obrazovanja, 19. st., 20. st.

Tihana Luetić
Odsjek za povijesne znanosti
Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU
Strossmayerov trg 14
10000 Zagreb
tluetic@hazu.hr

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

56

BROJ 3

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

 **FF press**

ZAGREB 2024.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 56, broj 3

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilgorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Damir Agičić, Zrinka Nikolić Jakus, Tomislav Galović, Filip Šimetin Šegvić

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),

Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo),

Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),

Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),

Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Katarina Starčević

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*